

ESCRITORS VALENCIANS DE L'EXILI

Exposició promoguda per l'Acadèmia Valenciana de la Llengua
amb motiu de la celebració de l'Any dels Escriptors Valencians de l'Exili

Coordinador: Josep Palomero // Disseny: Espirellus // Agraïments: Ajuntament d'Alboraia (Anxlu Juli Just Gimeno),
Ajuntament de Dénia (Anxlu Juan Chabás), Anxlu del Regne de València, Biblioteca Valenciana,
Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes, Casa Museu Blasco Ibáñez (Emilio Sales), Casa Regional Valenciana de París,
Fundació Carles Salvador (Benassat), Fundació Itla (Josep Vall), Fundació Manaut, Fundació Max Aub, Fundació Pablo Iglesias,
Museu Memorial de l'Exili de la Jonquera (Miquel Aguilre), Universitat d'Alacant (Anxlu de la Democràcia),
Universitat Jaume I (Fundació Soler i Gades), Manuel Aznar Soler, Ana Rosa Ballester, Rosa Brines, Manuel García,
Vicent García Devís, Laura Gassó, Antonio Gómez Andrés, Lluís Meseguer, José Muñoz Castañer,
Conxa Rodríguez, Milde Tomás Bastid.

ESCRITORS
DE L'ANY 2023,
VALENCIANS
DE L'EXILI

Què és l'exili?

Argelés. Foto: Philippe Gaussoit

El Síndreu. Foto: Philippe Gaussoit

L'èxode republicà L'any 1939, cap al final de la Guerra Civil, per por de la repressió dels vencedors, 500.000 persones van abandonar Espanya per a buscar asil en l'estranger.

L'èxode republicà va ser una tragèdia, insòlita en aquella època, que va afectar totes les classes socials.

CADE
MÀ
& A
L'ENCI
ANADE
A LA L
NGÜA

DICCIONARI NORMATIU VALENCIÀ

exili (egzili)

1. *m. POLIT.* Expatriació, allunyament, voluntari o forçós, d'un territori, especialment per motius polítics. *El van condemnar a l'exili.*
2. *m. POLIT.* Lloc on viu la persona exiliada. *Vos escric des de l'exili.*
Viure en l'exili.

exiliat·ada (egziliat)

adj. i m. i f. *POLIT.* Que ha sigut obligat a viure fora de la seua pàtria.
El canvi polític comportà el retorn dels exiliats.

Diccionari NORMATIU Valencià. AVL

L'Aquarius atracat en el port de València

Refugiats massius Els desplaçaments massius de població civil a causa de diversos conflictes armats, persecucions i discriminacions, a més de l'impacte del canvi climàtic, s'han aguditzat des del començament del segle xx.

En els últims anys la quantitat de refugiats forçosos arriba a proporcions descomunals. L'última xifra que ha facilitat l'Alt Comissionat de les Nacions Unides per als Refugiats, el 14 de juny del 2023, és de 110 milions de persones desplaçades.

El Mediterrani, a més, s'ha convertit en un cementeri marí on acaben molts somnis d'esperança.

Geografies de l'exili

A Orà, les autoritats de la colònia francesa d'Algèria van deportar els republicans espanyols als camps de treball forçat del desert, castigats a construir el ferrocarril transsaharià en condicions inhumanes.

Els dos centres neuràlgics del projecte de construcció del ferrocarril transsaharià van ser els camps Bouarfa i Colomb-Béchar, que distaven uns 140 quilòmetres a un costat i a l'altre de la frontera entre l'Algèria francesa i el protectorat francès del Marroc. En este territori es van concentrar dotze companyies de treballadors estrangers, integrades sobretot per espanyols que procedien de l'àrea mediterrània.

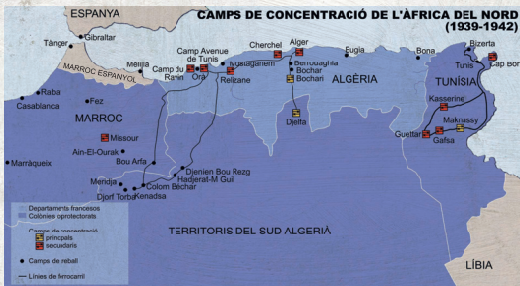
Àfrica del Nord

Els últims dies de març del 1939, milers de persones es van concentrar en el port d'Alacant amb l'esperança d'embarcar-se. Vora 3.000 van aconseguir pujar a l'*Stanbrook*, que els va traslladar a Orà. El *Lézardrieux* també va salpar del port de València cap a Orà amb unes 500 persones a bord.

1 El vapor *Lézardrieux* / 2 El carboner *Stanbrook* en el port d'Alacant

3 *Stanbrook* a Orà / 4 Camps Colomb-Béchar
5-6 Construcció del ferrocarril transsaharià

Vector: MURDO, MUME, 2007

França El febrer del 1939 quasi mig milió de refugiats espanyols van passar al sud de França, on van ser internats en nombrosos camps de concentració. Uns 220.000 eren soldats i militars, a més de 170.000 dones, xiquets i ancians, 40.000 invàlids i 10.000 ferits.

Les platges d'Argelers, Sant Cebrià de Rosselló i el Barcarès van ser els primers emplaçaments utilitzats per les autoritats franceses. Desnodrits, abatuts i sense cap atenció sanitària, les malalties i la mort els van delmar.

Davant de l'amuntament en els camps d'arena, se'n van obrir uns altres cap a l'interior de França o més allunyats de la frontera, com els de Bram, Agde, Ribesaltes, Septfonds i Gurs. També hi hagué camps de castic i repressió, com el de Vernet d'Arriège. Els camps francesos de refugiats es van avançar als camps de concentració nazis.

En el camp de concentració d'Argelers de la Marenda van estar interns, entre altres, el futur actor teatral Augusto Benedico, el novel·lista Josep Bolea, el pintor Enric Climent, l'escenògraf Gori Muñoz, el traductor Àngel Poveda Sandoval i els germans Josep i Joan Renau. Al de Sant Cebrià de Rossell van estar el periodista Josep Borja Vela, el professor Antonio Deltoro, el director teatral Josep Estruch, l'escriptor Juan Gil-Albert, el dramaturg i assagista Josep Ricardo Morales, el crític de cinè Francisco Pina, el poeta Jesús Poveda i l'arquitecte Enriaua Segarra.

La Unió Soviètica

Victor Hurtado MUNE. 2007

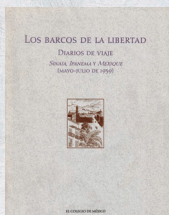

Geografies de l'exili

Mèxic Les autoritats espanyoles en l'exili van contractar uns quants vapors per a evacuar refugiats a la República Dominicana, on al principi es van exiliar diversos intel·lectuals valencians. Després, la major part van acabar com a professors als Estats Units.

Però el gros dels exiliats va anar a parar a Mèxic, on foren ben acollits per iniciativa del president Lázaro Cárdenas. A bord del *Sinai* hi van viatjar, entre altres, Ramón Gaya i Juan Gil-Albert, així com el pintor Enric Climent i el professor José Gaos. Entre els passatgers de l'*Ipánema* hi havia el periodista Joaquín Sanchis Nadal, oncle del dramaturg José Sanchis Sinistera. El *Mexique* hi va arribar vint dies després. El *Nyassa* hi va fer tres viatges en 1942. Aquell mateix any, Max Aub va embarcar a Casablanca en el *Serpa Pinto* rumb a Veracruz.

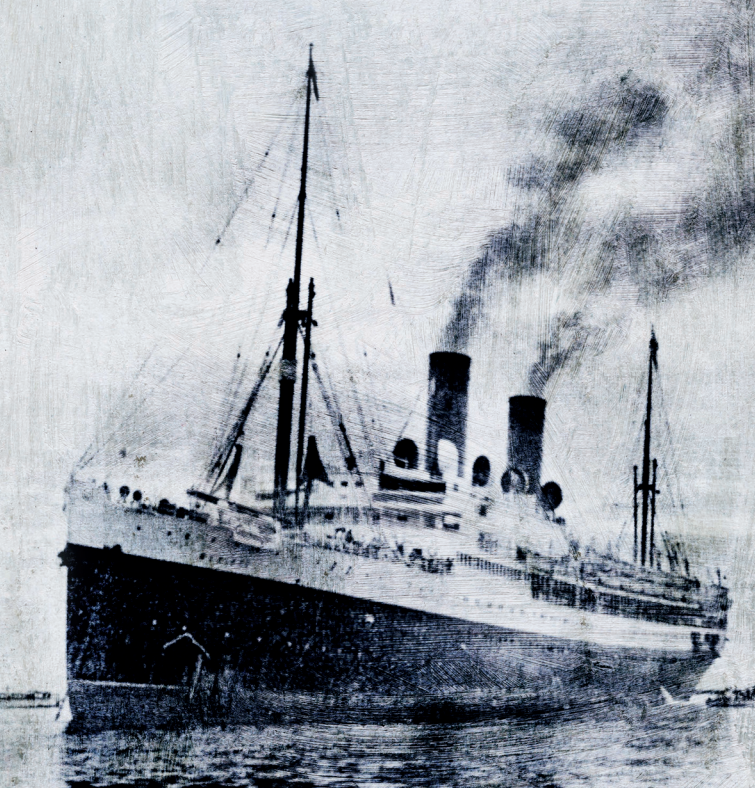
Altres països que van acollir exiliats foren Argentina, Bolívia, Colòmbia, Venezuela, Cuba i Xile. El setembre del 1939 Pablo Neruda, cònsol de Xile a París, va contractar el *Winnipeg* per a transportar més de 2.000 refugiats a Valparaíso.

Pablo Neruda en el Winnipeg

El vapor Sinai atracat a Mèxic

La Casa Regional Valenciana de Mèxic

En 1942, els refugiats valencians van fundar la Casa Regional Valenciana de Mèxic, associació de caràcter polític i espai de convivència en què es van organitzar moltes activitats lúdiques i recreatives, com la celebració de paelles i quinze falles, des del 1961 fins al 1975, on acudien nombrosos invitats, atrets per una festa tan exòtica. La Casa també va albergar una penya taurina i un club filatèlic i va impulsar la creació del Valencia Fútbol Club de Mèxic.

La Casa Regional Valenciana, a més, va promoure empreses culturals d'una certa envergadura, com la publicació de les revistes *Levante*, *Mediterrani* i *Senyera*. De *Levante* només en van eixir quatre números en 1943. *Mediterrani* es va publicar entre 1944 i 1946 sota la direcció de Mari Clivera. *Senyera*, dirigida per l'advocat Josep Castelló-Tàrraga Arroyo, exalcalde de Castelló de la Plana, es va publicar des del 1951 fins al 1976.

L'univers simbòlic i el discurs identitari de la Casa Regional va estar ple d'imatges i referències regionalistes. El valencià es va usar poc en les publicacions, encara que solia mantindre's en les comunicacions orals habituals, almenys entre els exiliats de la primera generació.

En 1966 la Casa Regional va oferir un banquet a la plantilla del València CF en ocasió de la gira que l'equip va fer per aquelles terres i, amb motiu del 25 aniversari de la fundació de l'entitat, Raimon hi va fer un recital el 21 d'octubre del 1967.

Raimon a Mèxic, 1967

Socios a finals dels anys quaranta

El Valencia CF a Mèxic, 1966

Revistes de l'exili

Revistes com *Mediterrani* i, sobretot, *Senyera* van publicar articles en valencià. Des de l'interior hi van enviar col·laboracions Enric Soler i Godes, Nicolau Primitiu Gómez Serrano i altres corresponents. A pesar de les dificultats, també es van editar alguns llibres, com una antologia d'Ausiàs March i una altra de Teodor Llorente.

Alguns escriptors valencians com Carles Esplà, Àlvar Pascual-Leone, Enric Cerezo Senís, Juli Just, Mari Civera, Julià Gorkin i Rafael Altamira van publicar en les revistes catalanes de Mèxic *Quaderns de l'Exili*, *La Nostra Revista* i *Pont Blau*. Des de l'interior també hi van enviar articles i poemes Xavier Cosp, Josep Iborra, Ernest Martínez Ferrando, Enric Valor, Joan Valls Jordà, Jaume Bru i Vidal i sobretot Joan Fuster —tant amb el seu nom com amb el pseudònim de *Vicent Peris*.

Escriptors valencians exiliats a Mèxic

Francesc Alcalá Llorente (València, 1908 - Ciutat de Mèxic, 1997). Col·laborador de *Senyera* i *Quaderns de l'Exili*, autor dels llibres de versos *Evocación de Valencia* i *Exilio*, probablement traduïts del valencià.

Àlvar Pascual-Leone Forner (Vinaròs, 1896 - Ciutat de Mèxic, 1953). A Mèxic fou director d'*Espana con Honra*.

Mari Civera Martínez (València, 1900 - Ciutat de Mèxic, 1975). Director de *Mediterrani*, gerent de l'editorial Fondo de Cultura Económica i col·laborador de *Levante*, *Senyera*, *La Humanitat*, *Quaderns de l'Exili*, *La Nostra Revista*, *La Ilustración Ibérica*, etc. A Mèxic publicà la trilogia d'assajos *Presencia del hombre* (1947), *Rebelión del hombre* (1948) i *El hombre* (1956).

Alard Prats Beltran (Culla, 1903 - Ciutat de Mèxic, 1984). Periodista, es va exiliar a Cuba i a Mèxic, on es va integrar en la Casa d'Espanya i en l'Ateneu Espanyol de Mèxic, va col·laborar en *Excelsior* i va dirigir les revistes *Hoy i América*.

Carles Esplà Rizo (Alacant, 1895 - Ciutat de Mèxic, 1971). Exiliat a Mèxic, va ser president del Centre Republicà Espanyol i va col·laborar en *La Nostra Revista*, *Mundo Libre* i *Espana Nueva*. Durant les dècades del 1950 i 1960 treballà com a traductor i corrector en les Nacions Unides.

José Bolea Gorgonio (Josep Alcira) (Alzira, 1903 - Ciutat de Mèxic, 1987). Crític i autor teatral abans de l'emigració, a Mèxic va fundar i dirigir la revista *Novela Semanal Cinematográfica* i les editorials Centauro i Leyenda. Publicà les novel·les *Puente de Sueños* i *No he vivido en vano*, evocadores de la València perduda.

Artur Peruchó Badia (Borriana, 1902 - Ciutat de Mèxic, 1956). Periodista en molts mitjans, sobretot d'*El Pueblo*, fou director durant la Guerra Civil del setmanari *Mirador*, confiscat pel PSUC, i de *Treball*. A Mèxic va ser crític de cine d'*Excelsior* i va col·laborar en *Novedades*, *Atisbos*, *Auge*, *Mañana*, *Revista de América*, *Artes de México*, *Nuestra Música* i *Novelas de la pantalla*.

Manuel Uribe Barutell (Burjassot, 1896 - Veracruz, 1962). Oficial de la Guàrdia Civil, a Cuba va dirigir un programa de Radio Cadena Habana animador de la democràcia espanyola i *La hora valenciana*. En l'exili va publicar *La quinta columna española: revelaciones sensacionales* (1943), *La quinta columna española*, *El SIM de la República* (1943) i *El triunfo de la traición*. El documento més sensacional i enèrgic contra la política de apaciguamiento (1945).

Escriptors valencians exiliats a França

La Casa Regional Valenciana de París Per als valencians exiliats a París, va ser rellevant la fundació en 1947 de la Casa Regional, obra dels germans Josep i Angeli Castanyer Fons, entitat que es va convertir en un projecte de supervivència tant política com cultural de la colònia valenciana que es distribuïa al voltant del mercat de Les Halles.

Josep Castanyer Fons (València, 1900 - París, 1951). Autor de diverses obres teatrals abans de la guerra i primer president de la Casa Regional Valenciana de París.

Angeli Castanyer Fons (Huétjena, 1905 - València, 1974). Director del periòdic *Nueva República*, col·laborador de revistes com *El Poble Català*, *Vincle*, *Foc Nou* i autor del poemari *Miratge* (1954).

Emili Gómez Nadal (València, 1907 - València d'Agén, 1993). Membre del Comitè de Redacció del *Boletín de la Unión de Intelectuales Españoles en Francia* i col·laborador de *Cultura y Democracia*, autor d'*El País Valencià* i *els altres* (València, 1972).

Juli Just Gimeno (València, 1894 - París, 1976). Periodista, ocupà diversos ministeris en els governs de la República en l'exili, fou corresponsal de diversos diaris americans i col·laborador d'*Espana Libre*, *El Poble Català*, *Revista de Catalunya*, *La Nostra Revista*, *Ibérica* i *Espana Errante*.

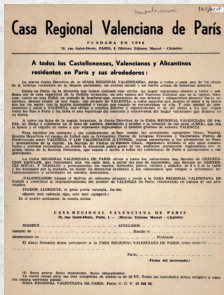

Francesc Puig Espert (València, 1892 - Asnières-sur-Seine, 1967). Professor de llengua espanyola a París i locutor de la radiotelevisió francesa. Col·laborà en *Senyera* i en la revista *Sicània*, editorial que va publicar pòstumament el seu poemari *Hortolans* (1967).

Gaetà Huguet Segarra (Castelló de la Plana, 1882-1959). Exiliat en diverses poblacions franceses, a Montpeller fundà el Bloc Nacionalista Republicà del País Valencià. Autor d'*Els valencians de secà*. *Estampes del Baix Maestrat* (València, 1969).

Eduard Buil Navarro (València, 1898-1973). Al final de la guerra arribà en el *Lezardrieux* a Orà. Estigué internat a Rélizane i després en els camps de treball Bouarfa i Colomb-Béchar. A Àfrica del Nord va continuar col·laborant en francès en la premsa. En 1972, retornat a València, va publicar la seua obra poètica *A través d'una vida*.

NOTA. — Ce document ne dispense pas titulaire de la carte de séjour P.

Altres escriptors valencians a Amèrica

Max Aub va escriure a Mèxic una vasta obra en diversos gèneres, molt admirada, i va mantindre un extens epistolari.

Juan Gil-Albert va residir a l'Argentina i a Mèxic, on va ser secretari de la revista *Taller*, dirigida per Octavio Paz.

L'alcalà Virgilio Botella Pastor va publicar novel·les sobre l'experiència de l'exili a Mèxic.

El poeta Bernardo Clariana, de Carlet, va residir a Cuba i als Estats Units, on fou locutor de l'emissora *Voice of America*.

El poeta Juan Chabás, de Dénia, fou professor de literatura a Cuba.

El dramaturg i assagista José Ricardo Morales es va exiliar a Xile.

El poeta Pasqual Pla i Beltran, d'Ibì, es va exiliar a Caracas.

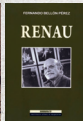
Vicent Llorens Castillo, professor de literatura espanyola a Princeton, va publicar importants estudis sobre els exilis culturals espanyols.

A conseqüència de la seua experiència durant la dictadura, es van produir alguns exilis tardans: el pintor i escriptor Ricardo Bastida (des del 1957 a Buenos Aires), l'advocat i assagista Àngel Gaos (des del 1947 a Mèxic), l'escriptor Ricardo Orozco Muñoz (des d'octubre del 1957 a Buenos Aires), el pintor i escriptor Vicente Bautista Belda (primer a París i des de finals dels anys setanta en Xalapa, Mèxic), el mestre i escriptor Àngel Miquel Alcaraz (des del 1949 a Mèxic) i el professor i escriptor Antonio Galván Zánón (des del 1948 a París).

La cultura valenciana exiliada d'abast internacional

D'esquerra a dreta:
El dibuixant Ernest Guasp.
Memòries de Manuela Ballester.
Biografia de Josep Renau.
Biografia de Rafael Altamira.
L'arquitecte Félix Candela.

En els països d'acollida, destacats professionals de la cultura valenciana van excel·lir en el panorama internacional.

En el camp artístic: Josep Renau, Manuela Ballester, Antonio Ballester, Enric Climent, Antoni Bernard, Ernest Guasp, Josep Espert, Alfred Just Gilmeno, Manuel Edo, Eduard Muñoz Orts.

En la creació musical: Carlos Palacio, Òscar Esplà Triay, Vicent Garcés, Francesc Gil.

En l'arquitectura: Félix Candela, Enrique Segarra, Jesús Martí, Pasqual Sanz Barrera, Manuel Marín Ibáñez.

En l'educació: Joan Bonet Bonell, Luis Castillo Iglesias, Concepción Escutia Blasco, Attilano Luis Navarrete, Josep Martínez Aguilar, Fernando Valera Aparicio, Guillermina Medrano, Ana Martínez Iborra, Pilar Grangel, Alejandra Soler, Carmen Solero, Rodolf Llopis, José Ballester Gozalvo.

En la medicina: Josep Puche, Francesc Bosch Morata, Miquel Penya, Emili Navarro, Mercedes Maestre, Juan Planelles, Rafael Vilariol.

D'esquerra a dreta:
La soprano Amparo Aliaga.
El músic Carlos Palacio amb el poeta Antonio Galván Zanón (1962).
El director i trombonista Rafael de Moncada.

José Ballester Gozalvo (esquerra)
amb Emili Gasó Contell (Paris, 1960)

La mestra Guillermina
Medrano Aranda en
la Sidwell Friends School
de Washington

El doctor Josep
Puche Álvarez

El metge Francesc
Bosch Morata

Una llarga successió d'exilis

1

Il·lustració de *De Materia Medica* de Dioscórides Pedaci, en què un metge mostra mandràgora a un alumne.

Després de la conquesta de València per Jaume I, personatges àrabs importants com el poeta Ibn al-Abbar es van haver d'exiliar al Magrib.

2

Esquerra: Acte de fe de la Inquisició. Dreta: Traducció d'una recopilació de textos de Vives (València, 1807).

En 1492 els jueus van ser expulsats de la Corona d'Aragó. En 1509 Joan Lluís Vives, de família de jueus conversos, va emigrar a París, va viure a Lovaina i Oxford i va morir exiliat a Bruges el 1540.

3

Embarcament de moriscos en el port de Dénia. Pintura contemporània de Vicent Mestre.

Entre 1609 i 1613 van ser expulsats del Regne de València uns 125.000 moriscos, un terç de la població valenciana, que van ser transportats a Tunísia.

4

Alguns dels exiliats austríacs van fundar Nova Barcelona en territori austríac.

Després de la Guerra de Successió (1701-1714), uns 30.000 austríacistes es van exiliar a Viena.

7

Després d'haver perdut la Segona Guerra Carlina, el 1849 el general Ramon Cabrera es traslladà a Londres, on va viure en un exili benestant.

Ramon Cabrera (1849).

Espanya con Honra, París, 25 de abril de 1925.

5

Detencions d'afrancesats.

Quan en 1813 Napoleó va reconèixer Ferran VII com a rei d'Espanya, uns 12.000 afrancesats es van exiliar a França.

8

Durant la dictadura del general Primo de Rivera (1923-1930) Blasco Ibáñez va patrocinar la publicació del setmanari *Espanya con Honra* i va publicar *Por España y contra el rey*. Com ell, els periodistes republicans valencians Carles Esplà i Juli Just també es van exiliar a París.

6

Vicent Salvà

Josép Melcior Gomis.

Durant la Dècada Ominosa (1823-1833), entre els milers de liberals que es van haver d'exiliar, destaquen l'editor valencià Vicent Salvà (1786-1849), model d'il·lustrat liberal, i el músic d'Ontinyent Josep Melcior Gomis, autor de l'*Himne de Riego*.

Els perdedors de la Guerra Civil configuren l'exili republicà del 1939, l'últim episodi d'una successió d'exilis característics de la història d'Espanya: el de republicans de la dictadura de Primo de Rivera, l'estranyament de carlins, liberals, jesuïtes, austríacistes, moriscos, sefardites i personatges valencians andalusins.

